

NJEGOŠEVA FILOZOFIJA PRAVDE

Čedomir Bogićević

Njegoš's philosophy of justice is a cosmic category. The cosmic structure is based on the harmony of order. All galaxies function according to this principle. The earthly and human order is only the phenomenological expression of the essential, existential and ontological substance about the cosmogonic idea of the universal order. Law and justice are the absolute expressions of unity and harmony of the spiritual and substance, therefore law as the external form of the essential emanation of justice has to be righteous. „Even earth is warmed by the Sun of Justice“ (Njegoš, *The Ray of the Microcosm*).

Ideje su nebesko proizrastenije, kao što su drva zemaljska.

*Jošt ideja ljudska tepa
u kolijevci narječjem đetinjskim.*

(Njegoš, *Bilježnica*)

Kosmogonija i teogonija Njegoševa mikrokosmosa

Njegoševa metafizika uma i gnoseologija duha što ih je nemoguće odgonetnuti i koherentno, putem logosa, interpretirati, pripada, u teozofskom i filozofskom smislu, pijedestalu tvoračkog genija što je, ne samo dosegao nego i probio granice mišljenja – čini jedinstvo svijeta makrokosmosa i mikrokosmosa,

kosmogonijskog i univerzalnog, idealnog i realnog, duhovnog i materijalnog, tvoračkog i supstacionalnog, fenomenološkog i noumenološkog, misaonog i poetskog, etičkog i filozofskog, nagonskog i umnog, svjetlosti i mraka. Njegošev mikrokosmos (čovjek kao mali svijet), teozofska i misaona projekcija o ljudskom biću i smislu njegove egzistencije u svijetu kosmičkog i kosmogonijskog je njegovo izrastanje iz pramaterije i preegzistencije u formi esencije: korelacija Čovjek – Svijet – Bog. Pronicanje u tajnu nastanka i preegzistencije duha i duše i njeno oblikovanje u odeždu materijalnog, kao bivstva. Prevječnost. Svjetlost. Mrak. Božanska iskra. Prozračna ideja. Prostor i vrijeme. Otimanje vremena i bića od haosa. Preegzistencija duše i njena besmrtnost. Pravda – prirodna, božanska i ljudska. Dužnost čovjekova. Otpor tiraniji. Dobro i Zlo. Sloboda.

U sveštenoj mantiji, kojoj se opirao i samo povremeno u nju se odijevao i kamilavki što ju je silom natakao prije nego što je izveden pred Narodnu skupštinu kod Cetinjskog manastira da bude proglašen za gospodara crnogorskog, živio je trojedinstvom jednog: svjetovnim, duhovnim i poetskim životom.

Njegoš je preteča savremene kosmologije – sem duhovnih bića na nebeskim mirovima postoje neke druge forme ili oblici života kao *žitelji neba*, koje se voze *ognjenim svojim kolesnicam*. Čovjek traži odgovor na pitanja: o svrsi i smislu svoje egzistencije; o uzročnosti svog postanka (mirodržni lanac) i o budućnosti, (*Budućnost je naša velika tajna koja se sadrži u onim njedrima iz kojih je naše proisteklo biće* – „Bilježnica“).

Zakon prirode je logos. Vječnost i vrijeme su nepojmljivi. Plan svjetova je nedokučiv. *Koliko sam ja posla imao/ dok sam vrijeme oteo mrakama/ iz njihovog lanca i tamnice/ puštio ga da leti slobodno / po opširnoj državi vječnosti* („Luča mikrokozma“). Prostranstvo Kosmosa zadivljuje svojim giganskim i beskrajnim razmjerama (*Beskrajni okean vazdušni*). Beskrajnost prostora i vječnost vremena predstavljaju ontološko jedinstvo

kosmosa (*Svako sunce predvodi mirove/ a mir svaki svoju sferu ima*, „Luča mikrokozma“). U beskrajnom prostoru su milioni nebesa. Nebeski sinovi su samo poklonici Sunca.

Svjetlost – zraka, luča, je simbol reda, poretka, znanja i dobra. Mračne sfere su simboli zla, neznanja i haosa *Svi svjetovi bez oči su mračni* („Luča mikrokozma“). Oči su duhovne. Ko drži taj mirodržni lanac? Po Njegošu, to je Bog. Bog je tvorac, prostor i vrijeme. Božanski um nema granica. Svi drugi su *kratkovidni umovi*”. Svi oni traže prijesto oca vječnosti (*šar prijestolodržnoga*).

Teozofija i dualizam bivstva – duhovno i materijalno

Čovjek je umno zrno bačeno u prozračnu brazdu vremena, no smrtnost njegovu sazrijevaju drugoga sunca luče („Bilježnica“). Vječnost je odnjihana u duhovnoj a ne materijalnoj kolijevci – tamo će se rađaju sunca i mirovi. Duša je imala svoju preegzistenciju. Ona, u jednom trenutku, odbacuje *okov fizičeski* – materijalno tijelo. Njegoš otkriva ljepotu svemira će se sve okreće oko Sunca, a to je sunce Bog-tvorac. Priroda ili Um? On otkriva harmoniju mirova i muziku sfera. *I cijeli ovi besporeci / po poretku nekome sljedjuju... Nad svom ovom grdnom mješavinom / opet umna sila toržestvuje* („Gorski vijenac“). Sve je to začela *besamrtna* ruka – Bog, tajanstvenim ukrašen porfirom. Bog stvara iz pramaterije. Bog i svijet su jedno. To bi značilo da je Bog – Priroda. To je Njegošev panteizam *Koraci su moji božanstveni*. To je prostor, kosmos, čiji je smisao da se putem svjetlosti *bezдне mračne osvjetle*.

Ja sam po sebi bio/ bit po sebi već ništa ne može/ jer je protiv zakona prirode. Ovo je Njegošev kosmološki dokaz o Bogu. Bog je u neprestanom stvaranju. Svjetlost je prozračna porfira duše. Svemir je u prostoru. Ali, mi ne znamo značenje prostora. Da li je riješeno pitanje nastanka Kosmosa? Paskal objašnjava: *Ne –*

jer da bi se došlo do Ničega potrebna je ista sposobnost kojom se dolazi do Svega. Njegoševa nebeska kola, su galaksije sa bezbroj svjetova. U njima vlada red i harmonija. Mirijade sjajnih sunaca / liju svjetlost u opširnu sferu („Luča mikrokozma“). Na tablici ljudske duše / Bog prirodi zakon stvori. Naučne i astrološke pretpostavke kažu da svaka deseta od četiri stotine milijardi zvijezda ima svoje planete. To znači, da postoji četrdeset milijardi planetarnih sistema. Takođe se pretpostavlja da je Tvorac začeo „Plankovo vrijeme“: 0,41 nula, 1 sekund. Tvoje je slovo sve iz ništa stvorilo / tvome je zakonu sve pokoreno. Čovjek je smrtnan i mora umrijeti. Početak si sam osnova i kraj svega u Tebeje.

Biće jeste, a nebiće nije – kaže Parmenid. Proces stvaranja iz ništa moguć je samo kod Boga – kreacija. (Creatio ex nihilo)

Teleologija i etika ljudske opstojnosti

Tajna čojku, čovjek je najviša.

(Njegoš)

Bog je stvorio samo dobro, a zlo je rezultat čovjekove smislene realizacije Božje slobode. A đe je tu čovjek i njegova uloga? Što je sa ljudskom egzistencijom i njenom prirodom? „Što je svrha života?“ – pita se Njegoš i odgovara: *Mi smo luča tamom obuzeta / Mi smo iskra u smrtnu prašinu / Što je čovjek a mora bit čovjek / Tvarca jedna što je zemlja vara / Ime časno zaslužili na njoj / On je ima rašta polaziti / A bez njega – u što tada spada.* Njegoš stvara filozofsku postavku o jedinstvu smisla ljudskoga života ujedinjenu pod egidom moralnih zakona, na osnovu opštečovječanskih principa i čovječnosti kao najvišoj vrlini ljudskog bića, imajući u vidu stalno kategorički imperativ o poštovanju ljudskog dostojanstva. U tom mikrokosmosu čovjek je

čovjeku Bog. Ali život je *tužna harmonija. To je hram – zla obitelj tuge i žalosti*. U toj harmoniji tuge i žalosti, čovjek bačen na burnu brežinu *on sam sobom čudo sačinjava*. Prirodni nagoni, po Njegošu, čovjeka *niže skota stavljaju*, ali *um ga opet sa besmrtnim ravni*. U tom jedinstvu suprotnosti bića, sukobljavaju se sile – nagonske i umne, duhovne i materijalne. *U nj ratuje duša sa tijelom*. Čovjek stalno teži nemoguće i u toj beskrajnoj težnji postaje izvorom sopstvene negacije. *Što se više vrhu slave penje / to postaje sreće neprijatelj / on joj ne zna mjere i granice / vladaocem kad postane njenim / tad nazdravlja čašom Herkulovom*.

Njegoš je, prema filozofu dr B. Petronijeviću (Filozofija u Gorskom vijencu), prethodnik Darwinove teorije čije postavke sačinjavaju tri stuba: 1. borba za život, 2. prirodno odabiranje, 3. evolucija (razviće). Njegoš kaže: *Odbrana je s životom skopčana... Svijet je ovaj tirjan tirjaninu / a kamoli duši blagorodnoj / on je sastav paklene nesloge / Volna volnu užasno popire / o brijeg se lome obadvije. Vrijeme zemno a sudbina ljudska. Zla pod nebom što su svakolika / čovjeku su prćija na zemlji*. Umna sila ne dopušta da zlo pobijedi ljudsko dobro. Nevolje, teškoće, borba i tuga rađaju nove sile. *Udar nađe iskru u kamenu / bez njega bi u kam očajala*. Kad zlo pobijedi dobro onda ljudski život gubi smisao te, u etičkom smislu, čovjek nije više ljudsko biće. *Al tirjanstvu stati nogom za vrat / dovesti ga k poznaniju prava / to je ljudska dužnost najsvetija* („Gorski vijenac“). Svako je dužan da svoje umne i fizičke sile stavi u službu napretka zemlje u kojoj se rodio, ali i da cjelokupni zavjetni smisao ljudskog života, u smislu njegovog neumitnog kraja, i u svojoj esencijalnoj formi, znači vezanost čovjeka za rodnu grudu kojoj daruje svoje moralne i humanističke vrijednosti. *Đe je zrno klicu zametnulo / onđe neka i plodom počine* („Gorski vijenac“). Časno ime je najviši cilj života. *Blago tome ko dovijek živi / imao se rašta i roditi* („Gorski vijenac“). Njegoš smatra da je smisao života u

tome da treba zaraditi časno ime, a to znači živjeti i djelovati po herojskim zakonima etike, po zakonima čojstva i junaštva. *Ime časno zasluži li na njoj / on je ima rašta polaziti.*

Njegoš prihvata pesimističku filozofiju života koju je ublažio svojom optimističkom koncepcijom. Taj optimizam vezan je za ljudsku borbu protiv zla, ali je pesimistički ton neizbježan, a ogleđa se u konačnosti života. *Za njega, vidi, zemlja nije / je li javlje od sna smućenije.* On uviđa da je borba za život i opšta borba na univerzalnom planu najdublja suština svih kosmičkim mirova, ali i našeg egzistencijalnog svijeta: *Svijet je,* ali i sam ljudski poredak *sostav paklene nesloge.* Time Njegoš afirmiše jedinstvo suprotnosti kao fundamentalni dijalektički princip bivstva. Protivrječnosti su strukturni elementi bića. U takvoj borbi sila, prirodnih i duhovnih, koje se pretvaraju u negaciju suštine i smisla bića javlja se nespokojsstvo i nezadovoljstvo životom, što unosi nemir i nespokojsstvo u čovjekovu egzistenciju: *Niko srećan a niko dovoljan / niko miran a niko spokojan.* U takvoj interakciji suprotnosti postoji prirodna korelacija između pesimizma bola i pesimizma borbe. *Prve kaplje iz čaše otrovi / najgrče su i najotrovanije / o da znadeš što te jošte čeka.* („Gorski vijenac“).

Dok je kod Šopenhauera bol sastavni dio života i suštine svijeta a sama se sreća sastoji u prestanku bola, kod Njegoša borba je uzrok bola. Ona – borba je suština svijeta i života. Kako ističe dr B. Petronijević *dok je kod Šopenhauera težište pesimizma u pesimizmu bola, kod Njegoša je težište pesimizma u pesimizmu borbe.* Njegoš u borbi vidi osnov bijede i ništavosti ljudske prirode, ali je ona *ultima ratio* za održavanje života. Sama priroda je puna neobjašnjivih *ludijeh promjenah* i unutrašnje protivrječnosti koje razum ne može da shvati, a koje nijesu cjelishodne niti smislene: *Priroda se svekolika pita / sunčanjem i čistijem mlijekom / u plamen se i ona pretvara / danas žeže što juče življaše.* Za razliku od Šopenhauera kod koga pesimizam

imanentan svim pojavama života, Njegoš gradi smisao života u egzistenciji višeg svijeta putem besmrtnosti duše, čime otvara fizološki aspekt transcendentnog optimizma. Tu se postavlja pitanje: Ako je Bog svemoguć i apsolutan, kako je moguća takva bijeda i jad ljudskog svijeta. Ovo pitanje nije do kraja razriješeno u njegovoj teleologiji i teozofiji, te njegovoj poetici i koncepciji uma, ali se može prihvatiti njegov pristup, gnoseološki, da je Bog samo tvorac materijalnog, a da njena suština, po zakonima materijalnog svijeta, djeluje po principima opštih prirodnih zakona, dok je optimistička transcencija, u metafizičkom smislu, enigma borbe, dobra i zla. Dakle, Bog stvara a priroda, kao demijurg, kreira. Njegoš vjeruje u pobjedu dobra nad zlim silama, u moralnom smislu: *Ne pušta se da je zlo pobijedi*. Borba dobra i zla, kao i kod grčkog filozofa Empedoklea, stvara nove snage i noveenergije, daje novi polet životu, prirodni i duševni, jer suprotnosti zajedno žive i ne mogu jedno bez drugoga (ljubav i mržnja, dobro i zlo, sreća i nesreća, muško i žensko). Rađa se novi elan duha i nova životna snaga: *Nove nužde rađu nove sile*. Umni pojam dobra traži da se fizičko svojstvo zla savlada – to je zadaća i osnov junaštva, zasnovanog na čojkim principima, jer bi u suprotnom značilo razbojništvo. *Junaštvo je car zla svakojega*. Sila ponižava čovjeka ali hrabrost da se sili odupre čini moralnu dimenziju čovječnosti. *Dužnost rađa neko popečenje*. Pravda, sloboda i ljudsko dostojanstvo prirodne su i zavjetne vrline života, a sam život žrtva blagorodna za rad slobode ljudske zajednice, čovjekovog dostojanstva i pravde. Takav život prelazi u *veselo carstvo poezije*. Njegoš prihvata filozofiju grčke stoičke škole o hrabrosti, kao tajni na kojoj počiva svaka sloboda, ali hrabrosti zasnovanoj na čojstvu, velikodušnosti i plemenitosti. (*Junak čojku konja vodi* – Marko Miljanov, 1833–1901). U toj borbi ne smije se poniziti ljudsko dostojanstvo, jer neprijatelj nije krvnik nego samo protivnik i on ne prestaje nikada biti čovjek. Tako je borba za slobodu osnovna suština

ljudske egzistencije. Jer bez slobode i pravde život nema smisla, pa će svi koji se bore za te najviše ljudske vrline ostaviti časno ime, kao vječni trag o svojoj egzistenciji: *Vile će se grabiti u vjekove/ da vi vjence dostojne sapletu.*

Njegoševa dva osnovna teozofska stuba su: 1. besmrtnost duše i 2. Bog. Njegoš ustaje protiv onih filozofskih učenja koji negiraju ove filozofske postulate, naročito protiv onih koji poriču besmrtnost duše ili njeno porijeklo i određenje. Tako on, veoma energično, ustaje protiv filozofskih sistema Epikura i Pitagore, grčkih mislilaca: *Pitagora i ti Epikure/ zli tirjani duše besamrtne.* Protiv Epikura, Njegoš ističe prigovor da je učenje ovog grčkog filozofa materijalističko, jer se sva struktura materije, po Epikuru, sastoji iza atoma, pa je i duša takve strukture samo što su njeni atomi finiji od atoma tjelesnog svijeta, zbog čega se duša kao i sva materija, poslije smrti raspada zajedno sa tijelom. Pitagora zastupa tezu *metempsihoze* – transintegracije (metamorfoze) – seljenja duše nakon smrti tijela u neke druge životne forme, živa bića ili biljni svijet. Učenje o metempsihozi zastupaju i Ovidije (*Metamorfoze*) i Platon (*Država*). Metempsihoza ravna organski, ljudski i životinjski svijet i unižava samu prirodu duha ljudskoga, što čovjeka čini nižim svijetom, pošto čovjek, samo jednim dijelom, pripada svijetu prirode, dok je njegov viši svijet – duša – besmrtna i predstavlja viši svijet egzistencije jer je duhovnog porijekla.

Alojz Šmauz (*Njegoševa Luča mikrokozma*), smatra da je seljenje duše – metamorfoza posljedica njene preegzistencije, što ne znači da je ona besmrtna, jer preegzistencija nije metempsihoza. Ali, Njegoš smatra da se duša poslije smrti tijela ne seli u drugi organski svijet – živa bića ili biljni svijet, a da su ljudske duše bile u preegzistenciji, te da je ona kosenkvenca prethodnog ljudskog grijeha koji je nastao u rajskom vrtu Edenu. Njegoš je ideju preegzistencije upoznao preko grčkog filozofa Platona i njegovih učenja o ideji: *ideje su nebesko proizrastjenje, kao što je drvo zemaljsko* (Njegoš).

Njegoševa gnoseologija i epistemologija, kao aspekt njegovog dualizma (borbe duha i materije, duše i tijela) otkrivaju da bi čovjek razumio svoj položaj i sudbinu, sasvim bolje, kad bi upoznao ideju preegzistencije. Kao što duša stoji prema tijelu, tako i svjetlost stoji prema mraku. Duh i svjetlost su univerzalni principi kosmološki i oni stvaraju esenciju života i pobjeđuju, pa Njegoš ne negira da materija stoji pored Boga a okružena je svjetlošću. Mada, Njegoš ne ističe da je Bog stvorio materiju, ali iz njegovog filozofskog i teozofskog sistema taj zaključak proizlazi što znači da između duše i tijela nema antagonizma, i na taj način Njegoš preovladava pesimističku dimenziju života, dok s druge strane Bog nije apsolutni suveren egzistencije i njen kreator, nego kao Stvoritelj i Tvorac održava red i harmoniju u Kosmosu i stvara nove svjetove. Može se zaključiti da je Njegoš bio agnostik, bolje rečeno eklektik, tj. vjernik-agnostik, što je posljedica njegovog dualističkog pogleda i pesimističke filozofije ublažene optimističkim pogledom na život.

Ontološka i gnoseološka struktura pravde kod Njegoša

Dva su fenomena izrasla iz supstancijalnog obilježja prava: 1. transcendentno – univerzalno, apsolutno, vječno i imanentno pravo i 2. relativno, aposteriorno ograničeno, po vremenu i prostoru, pravo, bolje reći – nepravo. Prvo pravo proističe iz sistema prirodne pravde, a ovo drugo – pozitivno pravo iz sistema međusobne regulacije društvenog života. Prirodno je pravo apsolutna ideja pravde, jer ga čini stalnim i univerzalnim, autonomnim i pravičnim, vječnim i pravednim, dok je pozitivno pravo – relativno i promjenljivo. Prirodno pravo je autonomno i uzvišeno, dok je pozitivno pravo heteronomno i nepravedno. Ova dva svijeta prava i njihovi sistemi nijesu apsolutno razgraničeni, niti strukturno odijeljeni nego će, u budućnosti, naročito, biti u konherentnoj ravnoteži i harmoniji, jer je pravo,

po Ulpijanu, *nauka o pravednom i nepravednom nakon što se saznaju božanske i ljudske stvari*. Preteča ideje prirodnog prava je grčki dramatičar i sofist Sofokle, kao i Hipija iz Elide, te Protogora. Platon je kazao da je prirodno pravo savršena stvarnost i da pravo treba da služi pravdi, a to znači da štiti jednakost. Jedna je u njenoj težini, a druga u njenim zaslugama. Aristotel piše o posebnoj pravdi – komutativnoj (*ius comutativa*) i distributivnoj (*ius distributiva*), o principima opšteg sistema vrijednosti zasnovanog na principima prirodne pravde i stvarnog ponašanja. Dok je prva zasnovana na jednakom postupanju sa jednakim stvarima (aritmetička proporcija), ona druga zasnovana je na načelu zasluga i vrlina (geometrijska proporcija). Pravda je srazmjernost. Pravda je umjerenost. Pravda je harmonija. Pravda je proporcija. Pravda je vrлина kojom se svakome dodjeljuje ono što mu pripada (*sum quique tribere*). I savremena filozofija prava smatra da je *pravo volja za pravdom*. (Gustav Radbruch, *Filozofija prava*). Dva su izvora prirodnog prava i pravde – teološki (božanski) i racionalni (umni). Po prvome, izvor pravde je Božja volja, a po drugome, Um (Kant – *saper aude*, služi se svojim razumom). Racionalni koncept pravde nameće prevagu umnog i svjesnog nad nagonima i strašću. Pravda je najviši pojam vrline – dobra. Pravda je red, mir i harmonija koji postulati vladaju u svijetu Kosmosa. Pravda je moguća samo u državi i čini uzvišeni sklad sa opštim principima vrijednosti i vrlinama, a naročito sa slobodom kao temeljnom ljudskom vrijednošću, ali ne u apsolutnom značenju, nego u interaktivnoj srazmjeri sa teleološkim vrijednostima pravde (red, mir, sigurnost).

Pravda ima osobenu vrijednost kod Njegoša kao izraz moralne strukture svjetskog poretka i kosmičkog uma. Ona je nešto idealno jer se vezuje za duh koji nadvladava materijalni supstrat egzistencije. Duh i duša su *besamrtni*. Zato je, po Njegošu, najviši zločin narušavanje načela pravde, jer se time ruši

kosmički i ljudski poredak, ruši kosmogonija i socijalna harmonija: *Ko pravedne popire zakone/ karatelja ima užasnoga* („Luča mikrokozma“). I nepravda je, kao suprotnost, apsolutna, kao što je i pravda apsolutna. Iz nepravde rađa se zlo, a to je negacija ljudskoga dobra što se u vječnoj borbi sa zlom bori i ne smije dopustiti da ga savlada. Po Njegošu, pravda je djelo Boga, a nepravda je rezultat demonske sile Satanine. Bog je *svjetilnik pravdom okružen* i u ljudskoj duši postoji duševna tablica – zakon *pravde blage* i nepravde čiji je izraz zlo (tirjanstvo, zločinstvo, okrutnost, poniženost). Bog vrši osvetu prema onima što krše moralna načela i ideju dobra i pravde ispoljavajući božanski gnjev: *Gnjev pravedni oružje je pravde*. Bog je *otac i svijetlo pravde*, on joj daje instrumente svoje djelatne energije bez koje ne bi mogla funkcionisati: *Svete pravde strogi su zakoni*. Mjera pravde je za svakog ista. Ona je blaga ili stroga, što zavisi od prirode djela i stepena autonomije njenog prestupnika, a čovjek ima pravo na milosrđe, kao i na popravku svog čina i oprostaj. Sve dok se ne spoznaju opšta načela svjetske pravde *i zakonom svete moje pravde / pomračene osvjetlit umove*, nijedan poredak – zemaljski ili Božiji nema legitimaciju ako je on nepravedan. *Zakon koji ne čuva pravdu nije zakon* (Sula Radov, 1790–1872. g, mudrac, kapetan, gvardijan, senator). Tada će nestati nejednakost, patnja i anomalije u ljudskom poretku: *Sunce pravde i zemlju ogrija*. Pravda ne smije biti subjektivna niti dobiti personalne i lične karakteristike nego uvijek mora održati univerzalne principe opšteg i zajedničkog dobra i interesa, zbog čega su žrtve ljudske za pravednim vrijednostima i vrlinama uvijek za divljenje, jer je borba za pravdu i trijumf pravde, potvrda čovjekova časnoga imena bez kojega čovjeknije umom ništa i ne bi se razlikovao od animalnog svijeta prirode. Što čovjek bude više pravedan više će biti i slobodan. Ovđe se nagovještava dijalektički lanac između slobode i nužnosti. Sloboda je spoznaja nužnosti. Tek tada život dobija puni smisao jer su sloboda i pravda

u harmoniji i proporciji kao izraz kosmološkog principa: *Zasja sveta carica sloboda*. Zato, Njegoš razlikuje sile Haosa i nereda od sila Kosmosa i Logosa, te ljudi kao i logos kosmonogijski moraju da egzistiraju prema principima opšteg – univerzalnog i prirodnog zakona što izvire iz kosmološkog smisla harmonije pravde. Inače, sljeduje vječiti rat, a rat je negacija egzistencije. U ratu kao i u haosu nema stvaranja: *Bog ubio tu besmrtnu silu / koja tvoje popire zakone*. Takav je bio čovjek u svojoj preegzistenciji, na nebu, u rajskom vrtu Edenu i kao takav vratiće se na mjesto svog prvobitnog grijeha, ali u transcendenciji očišćen od grijeha i naoružan pravdom vraća se sa zemlje đe je degradiran zbog svog velikog grijeha zbog kojeg je osuđen na ispaštanje. Zato božije sile neprekidno djeluju i stvaraju *da se bezdne mračne osvjetle*. U Svemiru postoji prostor što se dijeli na Kosmos (organizovani svijet) i Haos (neorganizovani svijet). Samo Bog ima um, koji je bez granica, da savlada Haos ne oduzimajući ljudima slobodu osim ako ne djeluju po principima univerzalne pravde i univerzalne harmonije, a u suprotnom čine grijeh i zlo, a tada: *Svete pravde strogi su zakoni/ prestupnike moj bič nakazuje*. Mržnja i strasti oduzimaju moć umu (*Ovo čojka niže skota stavlja*). U takvoj prirodi ne postoji umna sila pravde, pa su sve oči slijepi. Tako se mirodružni lanac ne smije prekinuti što važi i za idealni i za realni poredak. Suprostaviti se (zlu) je imperativ ljudske egzistencije i najviši postulat života moralne naravi. Zlo potire slobodu i pravdu; *Al, tirjanstvu stati nogom za vrat/ dovesti ga k poznaniju prava/ to je ljudska dužnost najsvetija*.

Sloboda je natčulna i nadempirična. Ljudske egzistencije nema bez slobode i slobodnog izraza volje. A ona izvire iz čojskog junaštva, a u savremenom poimanju epistemologije duha – građanske hrabrosti. Sloboda je pretpostavka čovjekova djelatnog uma: *Čovjek volje ostaje slobodne/ ka svi drugi besmrtni duhovi*. *Um ga, opet, s besmrtnima ravni* (Njegoš).

Zaključno razmatranje

Moralni je zakon kategorički imperativ. *Čovječanstvo je svrha a ne sredstvo.* (Kant). Slobodna volja mora biti sjedinjena sa umom jer je uzrok moralne krivice upravo ona. Kada se ona – sloboda protivi savjesti i moralnom zakonu pravda se može uspostaviti samo uz pomoć moralnih zakona. Dobro je ono što je u skladu sa umom. Za to treba pregnuće, duh i energija: *Udar nađe iskru u kamenu.* Lične obaveze traže napor da se one pretvore u časnu dužnost i časno ime. Pravda izvire iz morala: *Što je čovjek a mora biti čovjek/ Tvarca jedna što je zemlja vara/ Ime časno zaslužili na njoj/ On je imao rašta polaziti.* Njegoš smatra da crnogorski moralni sistem izvire iz ideje i postulata slobode: *Crnogorske ako je krivice/ rašta jesu nepokorne čudi/ zašto ljube ka dušu slobodu* (Lažni car Šćepan mali). Na ovom postulatu počiva svijet regulacije međusobnih odnosa, kao etički ideal, ali i izvor moralne samoregulacije – na principima autonomije. Pravda je ljepota i ne smije pokleknuti pred nepravdom. *Ona je sjajnija od zvijezde večernjače i zvijezde zornjače* (Aristotel). Njegoš je funkcionalni filozof i agnostičar. Smrt je svrha prirodnog sistema svijeta. U svijetu vladaju dva zakona – zakon sile i jačega i zakon uma, ljudske dužnosti i pravde, čiji je cilj poštovanje ljudskog dostojanstva. Tiranski zakoni – zakoni sile su plod nagonskih i dejstava strasti, plod iracionalnih sila, dok je istinski ljudski zakon plod umne iskre božanske – čovječanske svijesti. Borba je jedini način da se sila i tiranija dovedu u red sa principima kosmičke i ljudske pravde. To je moralna dužnost svakog ljudskog bića. U što spada čovjek ako ne djeluje po principu časnoga imena? *Vuk na ovcu svoje pravo ima/ ka tirjanin na slaba čovjeka.* (biološki koncept sile). Da li je naša egzistencija *instinkt al duhovni vođa/ ovđe ljudsko zapire poznanje.* Crnogorski moralni kodeks je borbena-heroična i slobodarska

ideja egzistencije i opstojnosti ljudske zajednice – kolektivnog i individualnog. *Kome zakon leži u topuzu/ tragovi mu smrde nečovječstvom*. Zato je pravda akciono usmjerena protiv sile jer se moraju osloboditi ljudska prava i zakoni čovječnosti, za što je potrebno junačko pokoljenje kao i heroična žrtva.

Njegaš ne gubi iz vida životne i realne, prirodne i socijalne sile društvene kohezije ističući, u jednom pismu upućenom J. Gagiću od 20. 12. 1830. g: *Čija sila toga i pravda*, ali on smatra samo u mjeri koja je neophodna da obezbijedi harmoniju, red i poredak, te ljudsko dostojanstvo inače je, u suprotnom, tiranija i despotija (*Sila bez pravde tiranska, pravda bez moći nemoćna* – Paskal).

Ideja slobodnog i moralnog samosvjesnog života čovjeka određuje kao svrhu a ne sredstvo, (Kant): *Junaštvo je car zla svakojega / a i piće najslađe duševno / kojijem se pjane pokoljenja*. Čojstvo je najviši stepen moralne vrijednosti života čiju strukturu, u moralnom smislu čine: sloboda, čovječnost, poštenje, hrabrost, ljudskost, dobročinstvo, blagorodnost, velikodušnost, skromnost i dr. U takvom gnijezdu junačke slobode nema junaštva bez čojstva ni čojstva bez junaštva, a njihove funkcionalne vrijednosti usmjerene su ka ljudskome dostojanstvu, slobodi i pravdi. *Homo mensura – Čovjek je mjera svih stvari* (Protagora). *Život zaslužuje opstanak samo ako mu je putokaz čojstvo* (Stevan Perkov Vukotić, ? – 1867. g).

Eto zašto su crnogorski moralni kodeksi i običajno pravo, kao *pravna samorodica* (Bogišić) zasnovani na autonomiji slobode, pravdi i pravici, koje stoje u samom vrhu dostojanstva sveukupnog bivstva jednog naroda, pa i pravnog i socijalnog. Kao takav, taj sistem pravičnog poretka je univerzalan i sjevremen jer je zasnovan na jedinstvu moralnog i pravičnog, na časnom imenu i pravdi, što je nerazlučno. Pravica izvire iz pravde a ova iz morala. Običajno pravo i moral nalaze se u jedinstvu. Pravda je ono što časni ljudi drže da je pravo i što je u skladu sa poštenjem,

razumom, mišljenjem naroda ili razredom ljudi kojima su obični poslovi te ruke (OIZ za Knjaževinu Crnu Goru, 1888. g. – 782). Suđenje po pravdi i pravici, je institucija koja izvire iz ovih moralnih načela pravde.

Pravda je majka prava pa je ona izvor i uzor pozitivnom pravu. Pravda je neposredni izvor prava. *Nad zakonskim nepravom stoji nadzakonsko pravo, te pravnici moraju smoci snage da nepravednim zakonima odreknu karakter prava* (Radbruch). Pravda je supsidijarni i korektivni izvor pozitivnog prava. Sistem vladavine prava znači: poredak visoke kulture duha i prosvijećenosti, autonomije subjekata društvenog poretka, ekonomskog napretka, socijalne sigurnosti, ljudskog dostojanstva i pravednog i pravičnog prava, kako u ostvarivanju tako i u njegovoj primjeni.

Njegoševa pravda je kosmička kategorija. Kosmička struktura zasnovana je na harmoniji reda i poretka. Sve galaksije bivstvuju na ovom principu. Zemaljski i ljudski poredak samo je fenomenološki izraz esencijalne, egzistencijalne i ontološke supstance o kosmogonijskoj ideji univerzalnog poretka. Pravo i pravda su apsolutni izrazi jedinstva o harmoniji duhovnog i supstancionalnog te pravo, kao spoljna forma suštinske emanacije pravde, mora biti pravedno. *Sunce pravde i zemlju ogrija*. (Njegoš, „Luča mikrokozma“).

Dok je kod Platona (*Država*) svrha države i njenog strukturnog bića ostvarenje pravde i pravičnosti kao vrhovne ideje i najvišeg dobra, za Njegoša je država pretpostavka ostvarenja slobode kao uslova čovjekove opstojnosti i *ad humanitas* esencije i samosvijesti o ljudskoj dužnosti usmjerenoj ka slobodarskom ljudskom dostojanstvu i kategoričkom imperativu: *Što je čovjek a mora bit čovjek*.

Na kraju, možemo iskazati aksiološki beočug u spletu Njegoševe harmonične teozofske i kosmogonijske slike o prirodi bivstva i duha:

Sloboda je vrhovna ontološka kategorija, *junaštvo* sredstvo njenog ostvarenja, *čovjstvo* njihov unutrašnji *telos* (dinamis) kojima se postiže „ljudska dužnost najsvetija“ – pravda ljudska i božanska (Sreten Zeković).

Literatura:

- Petar II Petrović Njegoš, *Djela*, Podgorica, 1996. Imanuel Kant, *Kritika čistoga uma*, 1976.

- Alojz Šmauz, *Njegoševa Luča mikrokozma*, Podgorica, 1996.

- Dr Branislav Petronijević, *Filozofija u Gorskom vijencu*, Novi Sad, 1908.

- Dr Slobodan Tomović, *Njegoševa Luča*, 1971.

- Dr Slobodan Tomović, *Vječna zublja Njegoševa*, Titograd, 1972.

Dr Slobodan Tomović, *Filosofsko bogoslovski pojmovnik Njegoševog djela*, Podgorica, 1995.

- Dr Slobodan Tomović, *Komentari: Luča mikrokozma, Gorski vijenac, Lažni car Šćepan mali*, Beograd – Cetinje, 1990.g.

- Dr Milan Rakočević, *Crnogorski Prometej*, Ljubljana, 1940. Dr Vojislav Nikčević, *Mladi Njegoš*, Cetinje, 1978.

- Dr Gustav Radbruch, *Filozofija prava*, 1982.

- Đorđije Bakić, *Njegoševa filozofija prava*, Skoplje, 1936.

- *Njegoševa spomenica*, Beograd 1925.

- Dr Danilo Radojević, *Studije o Njegošu*, Podgorica, 2011.

- Sreten Zeković, *Njegoševa ontološka diferencija – ishodi iz dopunjavanja čovjeka i prirode*, „Vaspitanje i obrazovanje“, 4/2014

- Zlatko Zlatičanin, *Njegoševa Luča mikrokozma*, Podgorica, 2013.